

FLORA XƏLİLZADƏ

**RUHUMUZUN ÜNVANI
Ş U Ş A**

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Bakı - 2013

«ƏKINÇİ»nin ŞUŞALI MÜXBİRİ

L1875-ci il iyul ayının 22-də böyük maarifçi Həsən bəy Zərdabi milli mətbuatımızın əsasını qoyma. «Əkinçi» adlı qəzeti ilk nömrəsinin işıq üzü görməsi təkcə Azərbaycanda deyil, bütün Şərqi dönyasında maraqla qarşılandı. Dünənada ilk qəzeti 1605-ci ildə Fransanın Strasburq şəhərində çap olunduğu hesab edilsə də, gündəlik qəzet ənənəsi 1702-ci ildə Böyük Britaniyada yaranmışdır. Azərbaycan ziyalılarının arzu və istəklərini eks etdirən «Əkinçi»nin nəşri isə bütün Şərqi dönyasında böyük ictimai hadisə oldu.

Nəşr edildiyi iki il müddətində Seyid Əzim Şirvani, Mirzə Fətəli Axundzadə, Nəcəf bəy Vəzirov, Əsgər ağa Gorani, Ələkbər bəy Sultanov, Məhəmməd ağa Əlizadə kimi onlarca görkəmli qələm sahibi qəzeti əməkdaşlıq etdi. Rusiyada və Cənubi Qafqazda yaşayış mülşimlərlər «Əkinçinin» nəşrini ürkədən alqışlayaraq onun davamlı surətdə işıq üzü görməsinə can atıldılar. Həm maddi, həm də mənəvi dəstək olmağa çalışırdılar. Əlbəttə, bu qəzet Azərbaycanda yeni ictimai təsəkkürün formallaşmasında əhəmiyyətli rol oynadı. Tədqiqatlar göstərir ki, Şuşa maarifçiləri və ziyalıları da «Əkinçi» ilə əlaqə saxlayaraq onun səhifələrində tez-tez çıxış edirdilər.

Şuşalı Nəcəf bəy Vəzirovun yaxın dostu Məhəmmədəli bəy Məşədi Əsədəli oğlu Vəliyev «Əkinçi»nin müxbirlərindən biri olub. O, 1821-ci ildə Şuşada doğulub. Mədrəsədə oxusa da, hərtərəflə təhsil almışdı. Rus və fars dillərinin mükemməl bilirdi. Mir Möhsün Nəvvabın təzkirəsindən malum olur ki, rus ədəbiyyatından dilimizə əsərlər tərcümə edib. Hətta gözəl avazı olub. Şeir və qəzəl söyləməkdə bənzəri yox idi. Özü də gözəl şeirlər yazarmış. Özünə «Məxfi» toxallılış uşaqlığına görə də götürüb. Həm Azərbaycan, həm də fars dillərində klassik üslubda yazdığı şeirlərini möhz bu toxallılışla imzalayarmış. Uzun illər Xan qızı Natəvan və Mir Möhsün Nəvvabın rəhbərlik etdiyi ədəbi məclislərin üzvü olub. Müəllifin aşiqanə ruhlu şeirlərindən ibarət divanı və «Əhvalati Qarabağ» adlı tarixi əsəri bizlərə yadigar qalıb.

Məhəmmədəli bəy səyahəti sevən, qonşu şəhərlərdə tez-tez olan, oranın ədəbi mühiti ilə yaxından ünsiyyət bağlayan bir şəxsiyyət olub. Hələ gənc yaşlarında Şuşada, Tiflisdə, İrəvanda, Şamaxıda, Bakıda dövlət idarələrində çalışıb. İşinin öhdəsində bacarıqla gəldiyinə görə ona tituluya müşaviri mülki çini də vermişdilər. Rus dilindən Azərbaycan, Azə-

baycandan rus dilinə etdiyi mükəmməl tərcümələrə görə çar hökuməti onu qızıl medalla mükafatlandırılıb.

Həsən bəy Zərdabinin «Əkinçi» qəzeti nəşrə başlayanda Məhəmmədəli bəy İrəvanda çalışırdı. «Əkinçi»nin sədasi bu qədim türk şəhərinə çatanda onun naşırını ilk alqışlayanlardan biri də Məhəmmədəli bəy Vəliyev olub. O, Həsən bəy Zərdabiya təbrükini şeirlə yazaraq göndərib. Məhəmmədəli bəy Vəliyevin adı milli mətbuatımızın tarixində ilk jurnalistlərdən biri kimi yazılıb. Onun 1875-ci il noyabrın 18-də «Əkinçi»də çap edilən yazılarının birində İran dövlətinin rəsiyətlərinin başına gotirdiyi oyunlardan bəhs edilir. Başqa bir yazısında da İrəvanda insanları vahiməyo, qorxuya salan bir hadisənin təfərruatları açıqlanıb.

Mir Möhstün Nəvvabın verdiyi məlumatə görə, 70 yaşında (1890-ci ildə) döyüsməsi döyişən Məhəmmədəli bəy Məxfi zəmanəsinin arıflarından sayılırdı. Firidun bəy Köçərli isə onu «Qarabağ şairlərinin ən möhtərəmi» adlandırdı.

Qələmə aldığı şeirləri, qəzəlləri bugünkü prizmasından nəzərdən keçirəndə maraqlı fikirləri yenə də aktual səslənir:

*Cox dolanib, Məxfi, mən seyr elədim bu aləmi,
Yoxdu gördüm, mərdümi-aləmdə asarı-vəfa.*

Zəmanəsinin ziddiyətələrini, etibarsızlığını həm şeirlərdə, həm də məqələlərində özünəməxsus tərzdə qələmə alan Məhəmmədəli bəyin bütün yaradıcılığında bir müdriklik var. Sanki o, oxucularına tövsiyə və məsləhət verərkən nəyin yanlış olduğunu öz tacribəsi, başına gələn şhvalatlar əsasında alnatmağa çalışır. Məhəmmədəli bəy Məxfiyə görə döyünda iki sevimli məqəm var: dostun xoş həyatı, digəri isə düşmənin ölümü. O insani xoşbəxt sayıb ki, həyatında bunların hər ikisi var. Düşmən olmasa, dost qədri bilinməz. Dostun da varlığı düşmənin xar olması deməkdir. Bu fəlsəfənin də mənası aydındır. Şərlə Xeyir, gecə ilə gündüz... Onun şeirlərindən çəkilən hər ləçəkdə bir ata öyüdü duyuylar: «Təmkinli olanın könlü qəm görməz»; «Qəlbimi dünyaya salmaq üçün qasımlı dütünləmə»; «Eşqin tasırı hər yerdə var. Bax, aşiqlərin nağməsi quşlara təlim olub»; «Sükür qılmadıqca şobू-hicran artar»; «Sevdiyinin nəsimi çatısa, ölü qəbirdən oyuna-oynaya çıxar»; «Müdrik o kəsdir ki, nadanın bos sözünə qulaq asmasın»; «Müdriklərin söhbatı cənnat, ayrılmışın dəhşəti cohnənomdır»; «Tarmar olsun o evlər ki onun mehmanı yox»; «Ey qolu qüvvəli, zəiflərə özünü göstərmə»; «Şahinin sərçə ilə işi olmaz»; «Qəribədir, hamı ilə sühl edirsem, Məxfi ilə cəng».

Mir Möhsün Nəvvabın bildirdiyinə görə, Məhəmmədəli bəy Məxfi Molla Vəli Vidadinin nəvələrindəndir. Unudulmaz təzkirəçi yazırıdı: «Baharlı Bayram xanım oğlu Axund Molla Vəli Vidadi cənab Vaqifə həməsir idi və mərhum İbrahim Xəlil xanın hüzurunda olardılar».

Bələ bir mühitdə doğulub böyüyən, fəaliyyət göstərən, həm mətbuatımızda, həm də ədəbiyyatımızda öz yeri olan Məhəmmədəli bəy Məşədi Əsədulla oğlu Vəliyevin ədəbi irsi mükəmməl öyrənilməlidir. Onun divanı, digər yazıları latin qrafikası ilə çap edilərək oxuculara çatdırılmalıdır. Xüsusilə də «Əhvalati-Qarabağ»ın nəşri daha vacibdir. Adından da göründüyü kimi, müəllif bu əsərində Qarabağ elinin başına gələnlərdən, olub-keçənlərdən müsbəssəl səhbət açıb.

Ermənilərin törətdiklərini heç təbiətdə vəhşilər də etmir. XIX əsrin sonlarında Məhəmmədəli bəy Məxfi yazırıdı: «Dünyada elə bir heyvan yoxdur ki, insanın şücaətindən və gözlərinin nurundan qorxmasın». «Əkinçi»də dərc edilmiş məqaləsindən gətirdiyimiz bu sitatı oxuyanda həm təəccübələndik, həm də heyətləndik. Nə qədər saf türəkli və humanist olmuşunuz, Məhəmmədəli bəy! Ömrü boyu qapımızda fırlanan, çörəyi-mizi yeyib suyumuza içən, qarşımızda ikiqat olan yaldaq və oğru ermənilər nə kəsdikləri müqəddəs nemətdən, nə də şücaət və hünərimizdən çəkindilər. Bu yerdə Məmməd Arazın bir fikrini xatırlamalı olduğ: «Kimsə iləndən betər olarsa, neyləməli?». Ermənilər də eləcə. Can qoyduğun, vurğunu olduğun vələtinin – gözəl Şuşan yağı tapdağında sizildə maqdadır. Gəncəliyindən ömrünün sonuna kimi qoynunda çalışdığını, problemlərindən, dərd-sorindən yazdığını İrəvan şəhəri də faşist xislətlili ermənilərin paytaxtıdır.

Xoşməzimunlu şeirləri ilə poeziyamıza öz naxışlarını həkk edən Məmmədəli bəy Məxfi qəzəllərinin birində deyirdi:

*Əğyar ilə həmbəzm olan bu laləüzərəm,
Min yara vurub köksümə dağlar içəridən.*

Bu qəzəlin hansı şəraitdə, hansı ovqatda yazılışı məlum olmasa da, vətəndən didərgin düşənlorin, yurdunu yağılar almışların könül aynasıdır.